

ПРЕВОДИ И ИНТЕРПРЕТАЦИИ НА ЗАГЛАВИЕТО НА РОМАНА „ДОН КИХОТ“

Свидна Михайлова
Институт за литература към БАН

TRANSLATIONS AND INTERPRETATIONS OF THE TITLE OF THE NOVEL *DON QUIXOTE*

Svidna Mihaylova
Institute for Literature at the Bulgarian Academy of Sciences

We are used to taking the name of Don Quixote for granted, without asking any questions. In fact, the full title of the work represents a chain of interconnected cultural, historical and geographical *realia*, becoming itself a “complex realia” - a veil behind which many meanings and allusions are hidden. The present study will examine the multilayered nature of each of the constituent parts of the title and will provide an overview and analysis of its translations in various Bulgarian language editions, as well as in some foreign language editions (English, French and Russian).

Key words: title, titrology, Don Quixote, realia, translation

Името „Дон Кихот“ като съставна част от заглавието на романа на пръв поглед е напълно ясно, световноизвестно; свикнали сме до такава степен с него, че го приемаме като даденост. Нещо повече – само по себе си то функционира като заглавие, а останалата част от оригиналното название, което Сервантес дава на творбата, се пропуска. Малко обаче е мислено и писано върху името на персонажа, а още по-малко – върху заглавието: *El ingenioso hidalgo de La Mancha*, и върху неизброимото множество от негови преводачески версии. Опитът да се отрази неподозираната многопластовост на сложното словосъчетание като неделимо цяло, както и на всяка една от съставните му части, неминуемо засяга теоретичните полета на семиотиката и на титрологията. Предложеният тук анализ навлиза и в тясно свързаната

с тях територия на преводознанието, като е онагледен с няколко български и чуждоезикови превода, принадлежащи на различни исторически епохи.

Всяко заглавие представлява проспекция, която трябва да бъде разгърната – нещо, което предстои да се случи, да бъде прочетено и разбрано, за да се изяви напълно и докрай (Дачева 2014: 17). Заглавието на „Дон Кихот“, което неговите сънародници са свели до разговорното, фамилиарно и пределно кратко *El Quijote*, не прави изключение и представлява верига от взаимносвързани културни, исторически, географски реалии и смислово натоварени имена, като по този начин самото то се превръща в сложна реалия – завеса, зад която се крият множество значения и алузии. Доколко чуждоезичният читател ще успее да прогледне зад нея, зависи в голяма степен не само от собствените му способности, но и от дълбочината на взирането в детайлите от страна на преводачите.

Заглавията имат стойност на реалии само в определени случаи – когато притежават някакъв национален колорит. Тяхното разбиране, осмисляне и превеждане е решаващо за читателското възприемане – то провокира устойчиви образи и представи, които се вписват в новата среда и в нейната езикова култура (Найденова 2012: 51 – 52). Като представителен и същностен елемент на литературния текст те съдържат в концентриран вид огромно количество информация, отразяват връзката на творбата с времето на създаването ѝ, с традициите и с жанровите конвенции; функционират като образи на произведението, като еквивалент на неговата цялост. Не на последно място, те структурират смислите на текста и подават информация за кода за тълкуването му (Протохристова 2008: 254 – 265). В тази връзка преводаческото решение по отношение на заглавието оказва пряко въздействие върху рецепционните процеси в приемащата култура.

В действителност, макар да създава някои затруднения, свързани с културната специфика, заглавието на „Дон Кихот“ изпълнява съвършено, дори виртуозно своята функция да пародира, да препраща към жанра на творбата и към изначалното намерение на Сервантес да осмее рицарските романи. Нещо повече – напевността и ритмичността на ударените срички го превръщат в стих, в един вид поетична миниатюра, която подготвя читателя за срещата с великолепните сонети и песни, представляващи неделима част от тъканта на романа. Оригиналното заглавие от ръкописа на Сервантес, в което отсъства самото име „Дон Кихот“ (*El ingenioso hidalgo de La Mancha*), представлява стих от 12 стъпки, с ударени 4-та, 7-а и 11-а сричка. В превода на То-

дор Нейков от 1970 г. например заглавието „Знаменитият идалго (дон Кихот) де Ла Манча“ също се състои от 12 срички, с ударени 3-та, 7-а и 11-а, като е пресъздадено стихотворното звучене на оригинала.

За целите на настоящия анализ, ще се спрем подробно върху всеки един от компонентите на заглавието, като ще разгледаме и няколко негови версии на български, руски, френски и английски език, които илюстрират (не)възможността за пресъздаването му в неговата пълнота на чужд език.

Таблица 1

Заглавие	Автор/преводач	Година на издаване
El ingenioso hidalgo don Quijote de La Mancha	Сервантес	1605 г.
Дон Кихот Ламаншки	Т. Китанчев	1893 г.
Безподобният рицар Дон-Кихот Ламаншки	Д. Подвързачов	1928 г.
Многоумният благородник Дон Кихот Ламаншки	Д. Симидов	1939 г.
Знаменитият идалго дон Кихот де Ла Манча	П. и Т. Нейкови Т. Нейков	1947 – 1949 г. 1970 г.
L'ingénieux hidalgo Don Quichotte de la Manche	Л. Виардо	1863 г.
Don Quixote	Дж. Ормсби	1885 г.
Хитроумный идальго Дон Кихот Ламанчский	Н. Любимов	1953 – 1954 г.

Не е лесно, но пък е изключително важно преводачът да вземе вярно решение по отношение на избора на заглавие, особено когато оригиналното заглавие е нееднозначно. От съществено значение в този процес е осмислянето на начина, по който названието на творбата се отнася към сюжета и към персонажите в нея. Един от известните френски преводачи от XIX в. – Луи Виардо – коментира заглавието на романа в бележка под линия към пролога по следния начин: „едно изключително неясно заглавие, особено на испански, където думата

ingenioso има множество значения. Сервантес вероятно е искал да даде да се разбере, че Дон Кихот е бил измислен от него персонаж, син на неговия дух“ (превод мой – С. М.).

Първата бележка в превода на Тодор Нейков се отнася до същото прилагателно и се появява в посвещението. Тя гласи:

Употребеното от Сервантес прилагателно „*ingenioso*“ е трудно преводимо. Италианският преводач Alfredo Giannini се е спрял на „*fantasioso*“, руският преводач Н. Любимов и всички други негови колеги са се спрели на „хитроумный“, (...), у Подвързачов четем „безподобен“. Ние се колебахме между „изобретателен“, „находчив“, „именит“ и „знаменит“ и спряхме избора си на „знаменит“, без да твърдим, че сме намерили най-вярното разрешение.

И действително освен посочените от Т. Нейков значения на прилагателното то може да означава също „надарен, талантлив“, „остроумен“, „гениален“, „оригинален“; улавянето на кодирания в него смисъл заприличва още повече на игра на „топло-студено“, когато разберем, че *ingenio* има и други значения, като „бойна машина“ или „книговезка гилотина“... Вероятно в замисъла на Сервантес е присъствала частица от всички тези значения. Проблемът в българските преводи обаче е, че в нашия език не съществува понятие, което да ги отразява така всеобхватно. Във всеки случай първата дума от заглавието пресъздава по един безподобен, находчив, оригинален и дори гениален начин многоликото чудачество, „странната, очарователна лудост на Дон Кихот“ (Протохристова 2008: 87).

Що се отнася до втория компонент, *hidalgo*, той се появява в първото издание на първата част от 1605 г., но във втората част от 1615 г. е заместен с *caballero* – Дон Кихот е повишен в рицарски сан, от безгрижен идалго се превръща в странстващ рицар. Това обаче не е отразено по никакъв начин в българските преводи.

Понятието *идалго* е нагледен пример за обществено-политическа реалия, която е била транскрибирана в по-ранните преводи и вече е навлязла и усвоена в чуждите езици. Откриваме я в речника на чуждите думи в българския език в две форми – транскрибирана като „идалго“ и транслитерирана като „хидалго“. Обяснението на значението ѝ в речниците е същото, което дава Т. Нейков в пояснителна бележка, а именно „дребен испански благородник“. Виардо я пренася дословно (*hidalgo*) без коментар, Ормсби я превежда като *gentlemen* – стара английска дума за благородник, Китанчев и Подвързачов я транслитерират като „хидалго“, а Симидов избира „благородник“; в руския превод и в превода на Т. Нейков я откриваме транскрибирана

като „идалго/идалго“, като единствено Нейков се опитва да минимализира загубата с помощта на обяснителната бележка. Транскрипцията в този случай е единственият приемлив подход при превод, тъй като привнася полифония в текста, насочва вниманието върху семиотични стойности, както и върху поетичното измерение на оригиналното, екзотично, неповторимо звучене на думата в изходния език (Идалго 2006: 209).

Следващият компонент на заглавието, титлата *don*, е може би тази, която създава най-малко проблеми при превод, тъй като е отдавна възприета в българския език (в речника на чуждите думи е обяснено, че произхожда от латинското *dominus* и означава „господин, титла на дворянин в Испания, както и почтително обръщение“). Тук обаче се намесва нейната иронична употреба, когато бива поставена пред прозвище (напр. *don ladrón*); съществуват и други нейни значения в смисъла на „дар“, но и на „дарба, талант“ (което създава пряка семантична връзка с разгледаното по-горе прилагателно *ingenioso*).

Ще се спрем накратко и върху вариантите на името на Дон Кихот, посочени в края на първия абзац от романа, които също притежават богата образност и философски подтекст, освен че имат пародийна функция. Смесово натоварените собствени имена сами по себе си са един от най-интересните проблеми в теорията и практиката на превода. Видни авторитети в областта са представяли различните начини за тяхното пресъздаване при превод, а именно: транскрибиране (със или без обяснителна бележка), транслитериране или превод (при който имената губят оригиналното си звучене). Предвид съотнесеността на собствените имена към конкретен индивидуален обект, когото те окачествяват, транскрипцията им се налага като основен преводачески подход, а самите те винаги функционират като реалия (Виноградов 1978: 124), тъй като тясната им връзка с националните и културните традиции ги превръща в носители на специфичен местен и/или исторически колорит. От друга страна, името на Дон Кихот се е превърнало в име символ, каквито са имената на широко известни митични, исторически, библейски и приказни герои, както и на персонажите от популярни произведения (Влахов, Флорин 1990: 216, 238). Според испанския теоретик на превода Естебан Торе личните имена не бива да се превеждат, а само да се адаптират фонетично към приемащия език според неговите характеристики. Имената, взети от друг език чрез посредничеството на трети, обикновено приемат формата не на оригиналния език, а тази от езика посредник, който служи като отправна точка при транскрибирането на тези имена (Торе 1991: 99 –

101). Може би именно по тази причина говорим за „Дон Кихот“ вместо за „Дон Кихоте“, тъй като първите български преводи са реализирани чрез посредничеството на френския и руския език; във френския краесловното „е“ е било изписвано, но не и артикулирано, като вероятно това е повлияло върху руските преводачи, които започват да превеждат Сервантес през XVIII в. отново през посредничеството на френския език (Буранок 2008). Така се е стигнало до българския „Кихот“, което постепенно се е наложило през първите над шейсет години, в които романът се превежда на български от различни френски и руски версии. Но пък ако в приемащата литература творбата е превеждана неведнъж, то е необходимо да се вземе под внимание съществуващата традиция в предаването на смислово пораждащото име (Виноградов 1978: 149). Вероятно по тази причина Петър и Тодор Нейкови, които първи превеждат произведението от езика на оригинала, избират името му да остане „Кихот“, вместо коректното от гледна точка на транскрипцията „Кихоте“.

Що се отнася до етимологията на името, представена от самия автор, то тя поражда не по-малко изненадващи открития и въпроси. *Quijada* означава „челюст“, *Quesada* – „сладкиш от натрошен хляб, прясно сирене, яйца и захар“, *Quejada* би могло да се свърже с испанската дума *queja*, която значи „оплакване, стон, стенание“, а *Quijote* е част от доспехи, надбедреник. В тази връзка един от тълкувателите на *Дон Кихот*, Бенигно Пальол, ни насочва към отколешна полемика, като си задава въпроса: дали поведението на Дон Кихот е миротворческо, или войнствено – дали той е „челюст“, или „сладкиш“, опасно оръжие или вкусно и отпускащо ястие? Оказва се, че той не е нито мир, нито война, а двете неща едновременно, той е *Que-Jano* – римският бог Янус, с две лица – гледащи едновременно към мира и към войната, към миналото и към бъдещето (Пальол 1893, превод мой – С. М.). В преводите на тези смислово натоварени варианти на името освен неправилна транскрипция откриваме пълно negliжиране на конотациите им. Изключение правят само преводите на Любимов и на Т. Нейков, където в бележки под линия е обяснено значението на първите две понятия. По този начин при превода се оказват частично изгубени или напълно заличени смислите на тези своеобразни имена метафори, които са натоварени със стилистичната роля да характеризират персонажа и неговата среда (Виноградов 1978: 135).

Следващата, последна част на заглавието – Ла Манча – е име на географска област в централната част на Испания, което може да се възприеме като географска реалия. Но освен това *mancha* означава

„леке, петно“, както и „позорно петно“. Според Бенигно Пальол (1893) това име, както и всяко от имената в романа, не е случайно. То идва, сякаш да подсказва, че целият свят е едно петно, както и че – в унисон със схващанията на католическата религия – всички се раждаме опетнени, с първороден грях, който може да бъде изкупен само с личното усилие, със стремежа към постигане на истината, както заявява и самият Сервантес в края на първия абзац от романа. Възможно е тази опетненост да има и множество други конотации, свързани с общественото устройство от времето на автора.

На френски името е пренесено неправилно като *la Manche*, което предизвиква объркване, тъй като води към асоциации с едноименния проток. На английски е пренесено буквално, със загуба на конотацията. И в двата превода липсва каквото и да било обяснение. При ранните български преводачи не откриваме никакви смислови препратки и бележки под линия, името обаче бива транскрибирано по различни и неточни начини (слято Ламанча/Ламанчъ при Китанчев и Подвързачов, френското Ламанша при Симидов), с тази разлика, че Подвързачов е дал в бележка под линия името на градчето Аргамасиля, където според думите му „и досега показват едно старинно здание, в което, според местното предание, е лежал затворен Сервантес“. В руския текст откриваме „селе Ламанчском“, като коментарът е идентичен с този на Нейков, който съобщава, че първите думи от романа – „В едно село на Ла Манча...“, са „стих от испански народен романс. Много често Сервантес започва повествованието си със стих“.

Виноградов (1978: 137) говори за семантични признаци, по които могат да бъдат групирани личните имена; три от тях откриваме в името на Дон Кихот де ла Манча: вътрешни качества и черти на характера (Кихот); социално-икономическо положение (дон); място, от което произхожда персонажът (Ла Манча). Разглежданите проблеми са тясно свързани с усвояването и рецепирането на реалиите, с въпросите „на рецептивната естетика и на литературната рецепция въобще – читателя, рецептивните документи и сигнали (от заглавието на творбата и името на автора през жанра до началните редове, отделните фрази и абзаци, встъплението или заключението, героите и повествованието)“ (Найденова 2012: 21). Почти всички компоненти на заглавието на „Дон Кихот“ се транскрибират в различните преводи. Този подход създава опасност те да останат неразбираеми. В рамките на един обикновен текст преводачите често ги придружават с някакво обяснение или с включване на допълнителна информация под формата на паратекст (Идалго 2006: 199). При превода на заглавие, разбира се, подобен под-

ход е невъзможен, но някои от компонентите в случая с „Дон Кихот“ са обяснени в бележки към първата глава от първата част на романа.

Преводачите нямат особено голям избор между транскрипция и превод, като масово се спират на първия вариант, без да поясняват нищо около заглавието, а някои от по-ранните преводачи, като Т. Китанчев и Дж. Ормсби, дори го съкращават до крайност (Дон Кихот Ламаншки, *Don Quixote*), като го лишават от неговата битова, историческа и идейна многопластовост, от това да бъде тази сложна игра на думи, която е сътворил авторът му. Ефектът от текста върху читателя се оказва нещо субективно, отнасящо се до визията на преводача по отношение на този ефект. Съществува обаче и „проблем, свързан с читателя, към когото е бил насочен оригиналният текст в случая с текстове от минали епохи. Как да разберем какъв ефект е пораждал „Дон Кихот“ у испанските читатели от началото на XVII в.? И как би могъл да се предизвика този ефект у днешния читател, още повече на друг език, и у читатели от друга култура?“ (Идалго 2006: 199, превод мой С. М.). И все пак самото споменаване на името на Дон Кихот навсякъде по света извиква толкова много образи и асоциации, че превръща стоящите зад него произведение и образ в една „световна“ реалия.

ЛИТЕРАТУРА

- Аламанова, И., и колектив, прев. и ред. 2017:** Аламанова, И., и колектив. *Голям испанско-български речник*. [Alamanova, I., i kolektiv. Golyam ispansko-balgarski rechnik.] София: Колибри, 2017.
- Буранок 2008:** Буранок, О. М. Первый русский перевод Сервантеса. [Buranok, O. M. Pervyj russkij perevod Servantesa.] // *Информационный гуманитарный портал «Знание. Понимание. Умение»*. 2008, № 5, <<http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2008/5/Buranok/>> (15.01.2023).
- Виноградов 1978:** Виноградов, В. С. *Лексические вопросы перевода художественной прозы*. [Vinogradov, V. S. Leksicheskie voprosy perevoda hudozhestvennoj prozy.] Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1978.
- Влахов, Флорин 1990:** Влахов, С., Флорин, С. *Непреводимото в превода*. [Vlahov, S., Florin, S. Nprevodimoto v prevoda.] София: Наука и изкуство, 1990.
- Дачева 2014:** Дачева, Г. *Семиотика на заглавието*. [Dacheva, G. Semiotika na zaglavieto.] Е-издание на център за семиотични и

- културни изследвания. 2014, <<http://cssc-bg.com/downloads/articles/GD%20Alusive%20CSSC.pdf>> (15.01.2023).
- Идалго 2006:** Hidalgo, R. D. La transferencia como problema de traducción: Las palabras culturales en textos literarios de no ficción. // *Traducción y multiculturalidad*, 2006, 197 – 209. <https://cvc.cervantes.es/lengua/iulmyt/pdf/traduccion_multiculturalidad/21_hidalgo.pdf> (15.01.2023).
- Милев, Николов, Братков 1978:** Милев, А. Николов, Б., Братков, Й. *Речник на чуждите думи в българския език.* [Milev, A. Nikolov, B., Bratkov, Y. Rechnik na chuzhdite dumi v balgarskiya ezik.] София: Наука и изкуство, 1978.
- Найденова 2012:** Найденова, Й. *Унгарските реалии в контекста на културния трансфер.* [Naydenova, Y. Ungarskite realii v konteksta na kulturniya transfer.] София: Изток – Запад, 2012.
- Пальол 1893:** Pallol, B. *Interpretación del Quijote. Primera parte.* Madrid: Imprenta de Dionisio de los Rios, 1893, <https://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/interpretacion-del-quiote-primera-parte/html/ff37c282-82b1-11df-acc7-002185ce6064_10.html> (15.01.2023).
- Протохристова 2008:** Протохристова, К. *Западноевропейска литература.* [Protohristova, K. Zapadnoevropeyska literatura.] Пловдив: Летера, 2008.
- Сервантес 2018:** Сервантес, М. *Хитроумный идалго Дон Кихот Ламанчский.* [Cervantes, M. Hitroumnyj idal'go Don Kihot Lamanshskij.] Перевод: Н. Любимов, 2018, <<http://originalbook.ru/don-kihot-migel-de-servantes/>> (15.01.2023).
- Сервантес 2004:** Cervantes, M. *Don Quixote* (transl. by John Ormsby), <<http://www.gutenberg.org/files/996/996-h/996-h.htm#ch41b>> (15.01.2023).
- Сервантес 1893:** Сервантесъ, М. *Донъ Кихотъ Ламаники* [Cervantes, M. Don Kihot Lamanshki.], ч. I. София: Янко С. Ковачев, 1893.
- Сервантес 1928:** Сервантесъ, М. *Донъ-Кихотъ Ламаники* [Cervantes, M. Don-Kihot Lamanshki.], ч. I. София: Радикал, 1928.
- Сервантес 1939:** Сервантесъ, М. *Донъ Кихотъ Ламаниски* [Cervantes, M. Don Kihot Lamanshski.], ч. I – II. София: Игнатовъ, 1939.
- Сервантес 1947:** Сервантес, М. *Знаменитият идалго Дон Кихот де ла Манча.* [Cervantes, M. Znamenitiyat idalgo Don Kihot de la Mancha.] т. I. София: Прогрес, 1947.

- Сервантес 1949:** Сервантес, М. *Дон Кихот де ла Манча* [Cervantes, M. *Don Kihot de la Mancha.*], т. II. София: Държавно издателство „Наука и изкуство“, 1949.
- Сервантес 1967:** Cervantès, M. *Don Quichotte de la Manche*. Trad. par Louis Viardot. 2 vol. Lausanne: Éditions Rencontre, 1967.
- Сервантес 1980:** Сервантес, М. *Знаменитият идалго дон Кихот де Ла Манча* [Cervantes, M. *Znamenitiyat idalgo Don Kihot de la Mancha.*], ч. I – II. София: Народна култура, 1980.
- Сервантес 1998:** Cervantes, M. *El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha*. Madrid: Ed. Alba, 1998.
- Торе 1994:** Torre, E. *Teoría de la traducción literaria*. Madrid: Editorial Síntesis S.A., 1994.